

Pénzes Dávid

Életutak, más szemmel



Madarász Imre *Antiretró* című munkája nem önálló kötet, hanem korábbi – egy témát felölelő, tematikus – cikkeinek egy kötetbe rendezése, mely alól az első és az utolsó tanulmány kivétel, ezeket a szerző a könyvhöz írta.

Az antiretró kifejezés a retró ellentéte. Egy „*programszerűen kritikus hozzáállás*”-t jelent, a szerző megfogalmazásában (13. oldal). A könyvben – értelmes és jó – kritikából nem is lesz hiány.

Mint azt a bevezetőben is olvashatjuk, a retró újra divatos. Manapság egyre inkább a 1980-as évekre tevődik át ez a nosztalgia, a korábbi '60-as évekről. A nosztalgiát tovább erősítik a nemrégiben megjelent kiadványok, mint például a Budapest Retró I-II. vagy a Balaton Retró (ezek a kiadványok inkább a hatvanas évekre apelálnak) és SAS reklámok című DVD-k. Korábban szintén a nosztalgiázásra játszott rá a Best of Communism CD-válogatás is. 2008-ban pedig már egy Retró szótárral is bővült a kínálat.

A nosztalgiázást, ami elsősorban a kapitalizmusban való csalódottságból fakad (másodsorban pedig

abból, hogy egybeesik majdnem két generáció fiatalságával), természetesen a kereskedelem és a marketing sem kívánta kihagyni, mint kínálkozó lehetőséget. A fenti példákon túl, a szerző által „vadhajtásnak” nevezett CCCP és Lenin feliratokkal ellátott pólók nem mások, mint tudatos meglovagolása annak a hullámnak, amit a nosztalgiából fakadó retró hoz. S bár valóban egy „bukott zsarnokságot” szimbolizálnak, ám magának a szimbólumnak a jelentősége – ma már – csekély. Gyakorlatilag ma ugyan az történik, mint a hatvanas-hetvenes években (elsősorban Nyugat-Európában), amikor a kiadók kiadják a lázadó zenekarok bakelitjeit (Magyarországon is kiadták néhány, nem éppen „rendszerbarát” zenekar lemezét), vagyis profitálnak az emberek megváltozott ízléséből.

A retrónak a médiára is hatása van. Újra rendkívül népszerűek az „Ötvös Csöpis” filmek – s ezek egyre igénytelenebb mai folytatásai is megjelentek – valamint újra levetítik szüleink (és nagyszüleink) kedvenc sorozatait. Ez utóbbiak sokkal inkább a pénzhiánynak tudhatók be – olcsóbb a régi sorozatokkal kitölteni a műsoridőt – ám akarva akaratlanul ez is hozzájárul a nosztalgiázáshoz.

A szerző kiemeli, hogy a retrónak megvan az az előnye, hogy egy korszakra irányítja a figyelmet, ezáltal elősegítheti annak feldolgozását, pontosabb megismerését. Az utóbbi néhány évben valóban rendkívül megnőtt az igény a közelmúlt történelme iránt, ám kérdéses, hogy ebben mekkora szerepe van a retrónak (ha egyáltalán van) és mennyi a politikának. Az utóbbi szívesen nyúl a történelemhez, mintegy onnét merítve legitimitását (és általában azt némiképp eltorzítva, felhasználja ellenfele szapulására), míg a retró és a nosztalgia szerepe a szép-re-jóra való emlékezés, múltban való merengés. Ettől függetlenül nem zárható ki, hogy a retró komoly szerepet játszik (fog játszani) a Kádár János nevével fémjelzett korszak megismerésében és feltárásában.

Madarász Imre célja kettős: egyfelől szembenézni a múlttal (mintegy számot vetni a múlt irodalmi alkotásaival), másfelől pedig a bemutatott életművek tükrében mutatkozik meg a nagy írók halhatatlansága.

A kötetben található első tanulmány az európai híró – és meghatározó – filozófus: Lukács György ellentmondásokkal „tarkított” életpályájának sarokpontjait kívánja bemutatni. S bár a szerző tisztázza, hogy Lukácsnak igenis van olyan műve (A modern dráma fejlődésének története), melyet „... *ha nem is kritikátlanul, de alapvető fenntartások vagy elutasítás nélkül lehet idézni ma is, sőt, kell is, mint »kötelező olvasmányt«, megkerülhetetlen alpművet a maga témakörében...*” mégis küzd egy problémával. Hiába van Lukács Archívum és élenek – akadémikus – tanítványai (például Heller Ágnes, akiről később még szó lesz a kötetben), nem történt meg a rendszerváltás után Lukács (hazai) újraértelmezése. Gyakorlatilag máig nem jelent meg átfogó, az életpályát (és ezzel összefüggésben az életművet) hivatalos ideológia nélkül bemutató mű. Rendkívül érdekes, hogy

Lukács György „fordulását” egy idézettel, illetve annak Lukács-féle értelmezésváltozásával mutatja be a szerző, s mindezt anélkül teszi, hogy különösebb értelmezési (hermeneutikai) tanulmányokat kellene folytatnia az olvasónak, vagy akár ismernie kellene a legújabb – de legalábbis a közelmúltbeli – irodalomelméleteket.

Déry Tibor „kálváriája” megkerülhetetlen, ha az ötvenes-hatvanas-hetvenes évek irodalmi életéről beszélünk. Révai József kirohanását, majd kampányát Déry *Felelet* című regénye miatt („Felelet-vita”) lényegre törően, ám – sajnos – indulatosan írja meg a szerző. Természetesen botrányos volt, amit Révai tett (átírni egy író regényét). Egy egészen másik aspektusból ismerhetjük meg a történetet Popper Péter: *Holtidő* című kötetéből. Ebben Popper visszaemlékszik többek között Révai Józsefre. Elismerően szól Révai műveltségéről, tudásáról, ám mikor feltette neki a kérdést (1956-ban), hogy egy ilyen ember, mint ő, hogy rendezhette meg a Felelet-vitát, „*Révai kihúzta magát, tűz lobbant a szemében...*” (154. oldal). Mintha mindkét szerző elfeledkezne valamiről: mind Déry Tibor, mind Révai József nem csinált mást, mint a munkáját végezte. Még akkor is, ha az egyikük tevékenysége manapság sokkal inkább „bűnnek”, semmint munkának számít. Nem kívánom felmenteni Révai Józsefet a keréketört karrierék és évekre mellőzött – publikációs tilalom alatt lévő – írók vagy költők miatt. Isten ments! De talán sokkal nagyobb probléma, hogy a Feleletről azóta sem olvashattunk érdemi esztétikai elemzést, s ez talán még súlyosabban esik latba, mint az, hogy Révai „elvtárs” (később Aczél „elvtárs”) miként „oldotta meg” annakidején az általa „problematikusnak tartott” irodalmi helyzeteket. A tényleges rehabilitáció a Felelet kiváló elemzése lenne, nem pedig Révai – sok tekintetben jogos – szapulása – ahogy a szerző maga is írja.

A tanulmányok sorrendje valószínűleg nem a véletlen műve. Talán ezért is került a Déry Tiborról szóló tanulmány után a Fülep Lajosról szóló. Bár a szerző bemutatja Fülep sajátosságait (kevés mű, kontra Kossuth-díj és tanszékvezetőség)¹¹⁷, ám nem ad csekély hírt sem Fülep életútjáról, nem „mesél” arról, hogy Fülepnek milyen kapcsolata volt Lukács Györggyel (vagy éppen Hevesi Sándorral, vagy Illyés Gyulával, esetleg Németh Lajossal). A kutatót és az olvasót is (ha kezébe veszi a művet) érdekelné, hogy vajon milyen kapcsolatok, milyen összefonódások révén lehetett egyetlen önálló kötettel (*Magyar művészet*) Kossuth-díjhoz jutni? Vagy máshogy kérdezve:

117 *A tanszékvezetőség „felrovását” felemás dolognak tartom. A magyar származású politikus, Joschka Fischer is egyetemi tanár lett (2006 szeptemberében), pedig egyetemi, tudományos fokozatot sohasem szerzett, ellenben nagy gyakorlati tapasztalata van bel- és külpolitikai kérdésekben. Az pedig mondhatni csak nálunk szokott némi meglepetést okozni, hogyha egy-egy vezető politikust tanítani hívnak az egyetemi katedrára, mint például Orbán Viktort 2002-ben.*

mit jutalmaztak Kossuth-díjjal Fülep Lajos esetében? Vajon Lukács Györgyhez fűződő barátsága biztosított számára „védőernyőt” a szocializmusban? Vagy esetleg más? Ezekre a kérdésekre, sajnos nem kapunk választ. Azok, akik egy pozitív, az életművet méltató Fülep-mítoszsal kívánnak együtt élni, azoknak bátran lehet ajánlani Babus Antal *Fülep Lajos az 1918-1919-es forradalmakban* című – négyrészes – tanulmányát (az Új Forrás folyóiratban keresendő). A kissé elfogult tanulmány szépen mutatja be Fülep Lajos két évének munkásságát, melyet – többek között – Olaszországban fejtett ki.

Tolnai Gábor életművének minősége egyáltalán nem tette volna lehetővé – „egészséges” körülmények között – hogy olyan „sokra” vigye. Az interneten olvasható életrajzi leírásból is feltűnik a figyelmes olvasónak a gyors felemelkedés. 1933-as bölcsészdoktori címének megszerzése után valóban nem tett semmilyen minősítő vizgát (legalábbis a szerző által is hivatkozott lexikonok szerint). Ennek ellenére a Tudományos Minősítő Bizottság titkára, majd elnöke volt, amit sokkal inkább politikai sikereinek, semmint a tudományos közösség nagyrabecsülésének köszönhetett. A tanulmány kitér az 1956-os forradalom utáni szerepére is: az ’56 utáni (egyetemi, tudományos) rendcsinálás triumvirátusának egyik tagjaként kétségtelen, hogy nagy befolyással bírt majd három évtizeden át. Nem véletlenül idézte a szerző: „*Ha Isten és Tolnai Gábor is úgy akarja.*” (70. oldal). Az idézetet olvasva nem kell bővebben eszterelni, a tudományos hierarchiában mekkora szava volt. A tanulmányt olvasva könnyen eshet az olvasó abba a hibába, hogy azt a konzekvenciát vonja le, hogy Tolnai a magyar tudomány „szégyene”, esetleg még ennél is rosszabb jelzővel illetné. Ám még mielőtt ilyen dologra vete-medne, vegye figyelembe azt, hogy bár sovány az életmű minősége, alapvetően nem lenne baj vele, ha nem akadémikus, egyetemi tanár, hanem egy egyszerű „kulturális igazgató”, vagy „kulturális rovatvezető” lett volna, ahogy ezt a szerző is írja! (Mellesleg Tolnai 1945 és 1948 között az Országos Széchenyi Könyvtár igazgatója volt.) Sajnos a tanulmányból nem derül ki, hogy miért és hogyan válhatott „rendcsinálónak”, vagy éppen miként lehetett akadémikus (kinek köszönhetően és milyen áron).

Az *életutak – visszanézetből* című tanulmány talán az, amelyik „igazi” hiányérzetet vált ki az olvasóban (ez a hiányérzet a könyv végigolvasása után érződik leginkább). A visszatekintő némiképp csalódottnak tűnik. Csalódottsága érthető: hiába írták meg a ma élő „klasszikusok” közül sokan az önéletrajzukat (Berend T. Iván, Heller Ágnes, Ungvári Tamás, Moldova György), nem szándékoztak szembenézni saját múltjukkal. Nem kívántak számot vetni életük 1989 előtti cselekedeteivel, gondolataival. A szerző annyit várt volna el, hogy az önéletrajzok őszinték legyenek. A róluk szóló tanulmány a művek hibáit emeli ki és szembeállítja őket írójukkal. Szigeti Józsefnél a túlírt-ságot, a maradi gondolkodást (még ma is úgy gondolkodik, mintha a Rákosi-korszakban élne, emellett az 56-os

forradalom utáni tisztogatásokról sem vall) pécézi ki, Berend T. Ivánnál a sértődöttséget (tudniillik nem hálálták meg neki, hogy milyen sokat tett a rendszerváltásért). Heller Ágnes stílusáért marasztalja el (egyrészt, mert interjúkötetet adott ki, másrészt az emberi méltóság legkisebb morzsáját sem kapják meg a könyvben érintett személyek). Ungvári Tamást stílusáért és mondandójáért (flash-back technika, régi szerettek leírása, az „életmű” elbogatellizálása) rója meg, Moldova Györgynél a túlírtágot, „megalomániát”, álszerénységet (eddig hat kötetben jelent meg az „Utolsó történet”, ami lassan – a szerzőt idézve – „történetár” lesz, számos díjat el sem akart fogadni, csak hát a szerettei meggyőzték) kritizálja. Legfőképpen a szerzők nosztalgikus emlékezetét állítja pellengére. A könyvnek ez a tanulmánya eredetileg két – korábban a PoLISz-ban megjelent – cikk összefüggéséből született. Nem tudni, hogy a Moldováról szóló tanulmány azért olvadt egybe a „Magántörténelem - visszanevetésben” című PoLISz tanulmánnyal, mert jelentéktelennek ítélte meg a szerző Moldovát ahhoz, hogy „önálló” tanulmányban jelenjen meg, vagy pedig azért, mert – tematika szempontjából – jobbnak látta egybeírni a kettőt. A tanulmány summás összegzése a fentebb említett szerzők életrajzi könyveinek.

Berkesi András életműve kétségtelenül nagy. Sok könyvet írt, s hogy nem árasztották el díjcsővel, annak talán az lehetett az oka, hogy igen szép summát keresett műveivel. 1970-ben 1 727 805 Ft-ot, ami akkoriban nem kis pénz volt (Rubicon, 2004/8-9 84. oldal). Berkesi két regényét: *Az októberi vihart* és annak folytatását a *Vihar után*-t veszi górcső alá a szerző. Mindkettő politikai propagandaregény. A regények megjelentetése kétségtelenül merészségre (pimaszságra) vallott, hiszen 1956 után számos ismert író hallgatásra ítélték. (Déry Tibort, Háy Gyulát, Zelk Zoltánt és másokat be is börtönözték, és csak a nemzetközi nyomás hatására szabadultak ki.) A propagandaregények cselekményességén, mozgalmasságán kívül más dicsőívalót nem talált a szerző. Azért erről a két műről szól a tanulmány, mert a többi Berkesi-mű is ezeknek a mintájára készült, azzal a különbséggel, hogy azok már gyengébbekre sikeredtek. Berkesi 1989 utáni új könyveiben „szocialista szósz” nélkül tálalta a cselekményeket (dogmatizmusa ellenére igen pragmatikus megoldás volt). Írói sikere alig csappant valamit, ami leginkább annak tudható be, hogy a kalandregényt látta a nagyközönség a műveiben. „*Ez egyszersmind elgondolkoztat az írói »mondandónak«, »üzenetnek« a nagyközönségre gyakorolt hatásáról is.*” (137. oldal) – ám ezen nem sokan gondolkodnak el, sajnos.

Szilvási Lajos életművét tömören összegzi a szerző. Gyakorlatilag egy szóval jellemzi egész munkásságát: „lektúrkirály”. Bár műveiről jobb véleménnyel van, mint Berkesiéről, nem felejt el, hogy számos hasonlóság van a két író között: évente-kétévente szállították az új regényeiket, mindkettőjük könyveit óriási példányszám-

ban nyomtatták ki (és adták el). Szilvásinál a „*műegész*” (141. oldal) adja a tanulságot, s kevésbé didaktikus, mint Berkesi. Míg Berkesinél a kihallgatások és kínzások leírásai túlonúl is szemléletesek (ÁVH-s vallatótiszt múltja ehhez nagy segítséget adott), addig Szilvási erotográf elemekkel „színesítette”, „fűszerezte” regényeit. A mai fiatalok számára ismeretlen írók maradnak, és valószínűleg az irodalom szövegáradatában, egyéb „kincsekkel” együtt süllyednek el.

Hegedűs Géza életműve rendkívül szerteágazó, s egy kicsit ellentmondásos: egyfelől a rendszer és a közönség szemében is elismert író, ugyanakkor a tudományos és irodalmi elit sohasem tartotta számon tagjai között. Ez utóbbiban jelentős szerepet tulajdonít a szerző annak, hogy a tudományos élet túlságosan is hierarchizált. A szakmai sovinizmus („akiről nem beszélnek, az nincs” elve), az ismeretterjesztés lenézése, „*babérból billog lett*” (157. oldal) mind-mind hozzájárult Hegedűs kiszorításához. A tanulmányíró őszintén bevallja, hogy a hiányos irodalomjegyzék, az életútját követő – pontos – monográfia nélkül lehetetlen összegző képet nyújtani (a huszonkettes csapdája). A szerző észleli Hegedűs tudományos munkájának hibáit és fogyatékososságait (158. oldal), de hozzáteszi: „*E könyvek legfőbb érdeme az volt, hogy ma már szinte hihetetlenül magas, sokezeres, esetenként több tízezres példányszámban terjesztettek ismereteket, tudást, kultúrát, műveltek népet, neveltek klasszikusok olvasására nemzedékeket.*” (158-159. oldalak). Talán ezért is ítéli meg kissé másképp, pozitívan Hegedűst, mint az eddigi írókat. Hiszen ő legalább tanított és nem butított. A tanulmány végén kissé nosztalgikusan idézi fel az író alakját, akinek néhány könyvét még ma is hasznos műnek látja a kamaszok polcain.

Karczag György feltámasztására tett kísérlet első látásra megütöztetést kelt. Elsősorban azért, mert nem egy, a kötetben megszokott tanulmányról van szó: a Kádár János nevével fémjelzett rendszer irodalmáról, annak siker- (lektúr) és szépirodalmáról szól, nem pedig azokról a „remekírókról”, akik a Kádár-rendszer áldozatai voltak. A szerző – valóban nagyot ugorva – mutatja meg, hogy miért is kerül Karczag György egy ilyen kötet végére (a szerző Karczagról egy kismonográfiát is írt, amely a Hungarovox Kiadónál látott napvilágot 2005-ben). Ekképp: Aczél György (a Kádár-kori kultúrpolitika elsőszámú vezetője) haláláig kérdezgette, hogy „*Hol vannak a művek, amelyeket betiltottam?*” (181. oldal), ezzel egy korábbi interjúra tért vissza, ahol kijelentette, hogy nincs olyan, irodalmi, művészi szempontból értékes kézirat, amit nem adtak ki. A kutató szerint egy ilyen kijelentés a korszak arcucsapása („*A plafon nem szakadt le, a nyomdafesték nem pirult el, a papír is tűrt békességgel annak rendje és módja szerint.*” 181. oldal). A kérdés jogosan merül fel: milyen elfeledett munkákról beszélünk? S valóban, hol is rejtőznek ezek a remekművek?

A kérdésre a válasz: Prohászka Lajos vagy Hamvas

Béla (élet)műve csak a rendszerváltás után került nyilvánosságra. (Korábban szamizdatként terjedt.) Ám – másodsorra is – az a kérdés: tévedhet-e a szerző? Elvileg igen, hiszen ő is csak ember. Ismét Popper Péter fentebb idézett könyvéhez nyúlva: „Visszatérve a jajszavakra az irányítotttság miatt, vajon a vádaskodás nem a tehetségtelenek mentsvára-e? Azóta évtizedek teltek el. És a nagy alkotások nem születtek meg.” (Popper Péter: *Holtidő* (bővített kiadás) 152. oldal). Két eltérő vélemény. Hogy kinek van igaza, majd az idő eldönti. Ám nincs kétségem afelől, hogy elő fognak kerülni – fiókok mélyéről, kredenczek mögül – elfeledett, kiadásra váró kéziratok. (De gondoljunk arra: az egész nyugati magyar irodalom 1990-ig tilalmi listán volt, néhány kivételtől eltekintve.)

A kötetben számos mai, aktuális probléma is érintve van: a Déry-tanulmányban merül fel elsőként az írók közösségre gyakorolt hatása. Vajon befolyásolja-e mindennapjainkat, vagy akár a politikát is egy-egy szépirodalmi mű? Kádár szerint: „*Első a napilap, a rádió, a színpad, a második az irodalmi folyóirat. Ott már nem bánom, akármit nyomnak ki.*” – mondta ki nyíltan, 1960-ban egy PB-ülésen (Veres András: *Az írók és a hatalom a hatvanas évek Magyarországon*, Rubicon 2004/8-9). Én személy szerint úgy vélem, sok igazság van Kádár megfogalmazásában. Az idő előrehaladtával pedig, egyre inkább olybá tűnik, hogy talán túlonult is.

A második aktuális probléma: a tudomány, a mai tudományos élet borzalmas intrikái, sovinizmusa és – sajnos – sznobizmusa. S persze a lustaságról se feledkezünk meg, hiszen épp elég „egymást recenzálni”, nem-hogy „céhen kívüliek” életművéhez fogódzót adni. Talán még néhányan emlékeznek Szabó Csaba kálváriájára az Akadémiával és a Szegedi Egyetemmel. A szerző szavaival élve: „*Időben és térben távolodva, a magyarhoni tudományos minősítés rendszere és titulusai jelentőségükben egyre viszonylagosabbnak, logikailag mind zavarosabbnak tűnnek, tudós legyen a talpán az a külföldi kolléga vagy majdani tudománytörténész, aki átlátja és megérti egyetemi és akadémiai címeink és minősítéseink különbözőségeit és kapcsolatait, »párhuzamait és kereszteződéseit«...*” (71. oldal). A dolgozatíró kimondja azt az igazságot, ami általánosságban jellemzi a humán „tudományt” és tudósokat: „*... szaktudományos publikációk, amelyeket senki sem olvas (a szakma sem), ezért hatásuk nem lehet (legfeljebb szerzőjüknek valaminő titulus)...*” (157. oldal)

s ezt még hosszan lehetne szemlélni.

A harmadik jelentős aktuális probléma, hogy manapság nagyon kevesen olvasnak. S akik olvasnak, azok is leginkább „lektúrt” – mindenféle esztétikai érzék nélkül. Ezért leginkább a szocialista sikerírókat – Berkesit és Szilvásit – tartja „felelősnek” a szerző. Talán kissé igazságtalanul. Hiszen a lehetőség mindig megvan (megvolt) az emberek számára, hogy végigolvassák a klasszikusokat. Az már egy másik kérdés, hogy miért nem olvassák.

A könyv áttekintése után – valószínűleg nem csak a recenzensben – hiányérzetünk csak nő. Sok apróságot megtudunk, ám mintha mégse tudnánk semmit. Ismerve a szerzőt és kvalitásait, kissé meglepő a „soványka” kötet. Az pedig már-már zavaró, hogy nem önálló, új írásokról, hanem többségében egybegyűjtött tanulmányokról van szó. Kétségtelen, hogy a szakmailag helytálló szövegek kiválóak, és jogosan jelentek meg önállóan (ami pedig külön a szerző érdeme, hogy olvasmányosak és érhetőek). Ám mintha hiányozna egy átfogó tanulmány, egy olyan, amely az 1956 utáni szépirok sorsát, helyzetét mutatná be. Mintha nem kapnánk hiteles áttekintést a Kádár-rendszer kultúrpolitikájáról, hanem csak egy-egy elemet ragad a puzzle-ből. Ennek pedig az a következménye, hogy nem tudjuk „kirakni” a teljes valóságot.

A könyv és irodalomjegyzéke kiváló alap lehet a további kutatásokhoz (értelmezésekhez) és a Kádár-rendszer irodalmának megértéséhez. A tanulmányok színesíthetik, árnyalhatják a múltról alkotott ismereteinket. Kérdés azonban, a kutatás – lelkiismeretesen – megvalósul-e? Hogy bárkinek lesz-e kedve/türelme végigolvasni, akár egyetlen „sikeríró” (lektúrkirály) valamely regényét, a hozzá kapcsolódó értelmezéseket, recenziókat, és a végén megírni egy monográfiát. Legalábbis, kétlem.

A kötet címe felkeltette a sajtó figyelmét¹¹⁸, ám mintha csak a provokatív cím fogta volna meg: „Antiretró”, valami retró ellenesség. És valóban, a könyv az is: szembenézés 17 évvel a rendszerváltás után egy olyan világgal, melyről ma sincs tiszta képünk, csak részismeretek halmaza, meg egy halom nosztalgikus élmény, kétes emlékké válva, van a birtokunkban – ami pedig a valóságban elég kevés.

118 A Hír TV-ben Különkiadás, az rti Klub-ban pedig a xxi. Század című műsorokban lépett fel a szerző a könyv okán.